

Աշխարհագրություն

УДК 550.4

Ն. Վ. ՍԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՌԵԼԻԵՖԻ ՀՀ ԳԵՈԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐԻ ՌԵԼԻԵՖԻ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ՈՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՍԱԼԻՐ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄՆ ԸՍՏ
ՁԵՎԱԶՍՓԱԿԱՆ ՔԱՆԱԿԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ

Ներածություն: Ձևաչափական վերլուծությունը գեոմորֆոլոգիական ուսումնասիրման մեթոդներից մեկն է, որտեղ ռելիեֆի ձևերի բնութագրիչները ուսումնասիրվում են հատուկ մասնագիտական չափումների միջոցով [1]:

Ռելիեֆի ձևաչափական հատկանիշների քանակական ցուցանիշների վերլուծությունը ու գնահատումը հնարավորություն է տալիս առավել ճիշտ պատկերացում կազմել տարածքի ռելիեֆի առանձնահատկությունների ու դրա զարգացման, ռելիեֆառաջացնող պրոցեսների ու երևույթների և դրանով պայմանավորված հասարակական գեոհամակարգերի տարածքային կազմակերպման առանձնահատկությունների վերաբերյալ, որոնք ի վերջո ազդում են տարածքի էկոլոգիական իրադրության ձևավորման վրա [2, 3]:

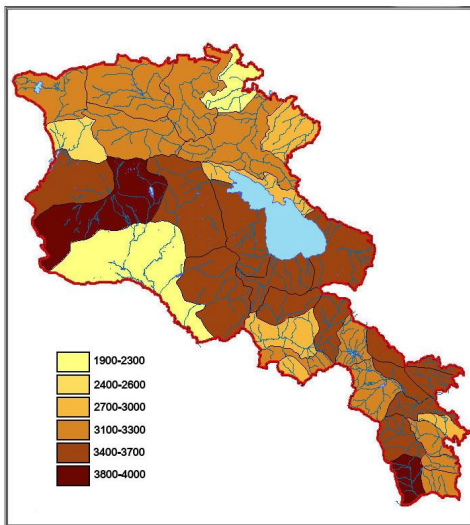
Բնատարածքային համակարգերում ռելիեֆի ձևաչափական ցուցանիշներից են կախված նյութի հորիզոնական շարժման բոլոր պրոցեսները, ջերմության ու խոնավության վերաբաշխումը, միկրո- և մեզոկլիմայական պայմանների տարածական բաշխումը, մակերևութային և ստորգետնյա ջրերի շարժը, լիթոհոսքերը և այլն [3]: Ռելիեֆի ձևաչափական հատկանիշները, որոնք հանդիսանում են ռելիեֆի էկոլոգիական ֆունկցիաներ, կարևոր նշանակություն ունեն տարածքի էկոլոգագեոմորֆոլոգիական իրադրությունների վերլուծության, ինչպես նաև բնատարածքային, բնօգտագործման և էթնոսոցիալական տարածքային համակարգերում ռելիեֆի ազդեցության ուսումնասիրման ժամանակ: Այլ կերպ ասած՝ ռելիեֆի հատկանիշների ուսումնասիրությամբ հնարավոր է բացահայտել բնական և հասարակական համակարգերի տարածական առանձնահատկությունները, նրանց միջև առկա փոխադարձ կապերն ու փոխհարաբերությունները: Ռելիեֆի հատկանիշներից են.

1. առավելագույն բացարձակ բարձրությունները,
2. տիրապետող բացարձակ բարձրությունները,
3. հարաբերական բարձրությունները,
4. մակերևութի հորիզոնական մասնատվածությունը,

5. մակերևույթի խորքային մասնատվածությունը,
6. մակերևույթի տիրապետող թեքությունները,
7. մակերևույթի տիրապետող կողմնադրությունները:

Ռելիեֆի ձևաչափական առանձնահատկությունների ուսումնասիրումը և քարտեզագրումը հնարավորություն է տալիս կատարել ռելիեֆի պայմանների որակական համալիր գնահատում և ընդհանրական ձևով տեղեկություններ ստանալ յուրաքանչյուր շրջանին բնորոշ էկոլոգագեոմորֆոլոգիական իրադրության վերաբերյալ: Վերջինս էլ հնարավորություն կտա գիտականորեն հիմնավորված որոշումներ կայացնել տարածքի ռացիոնալ օգտագործման, ինչպես նաև էկոլոգիական ուղղվածության խնդիրների լուծման ժամանակ:

Հետազոտության արդյունքները և քննարկում: Ռելիեֆի ձևաչափական ցուցանիշների հիման վրա տարածքի ռելիեֆային պայմանների որակական գնահատում կատարելու համար մեր կողմից որպես տարրական, օպերացիոն միավոր ընտրվել է գեոէկոլոգիական շրջանացման ամենաստորին միավորը՝ ենթաշրջանը [4]: ՀՀ տարածքի համար գեոէկոլոգիական շրջանացում կատարվել է Լ. Վալեսյանի և Խ. Նազարյանի կողմից, որի հիմքում ընկած է ավազանային մոտեցումը: Ըստ այդ շրջանացման՝ ՀՀ տարածքում առանձնանում են երկու գեոէկոլոգիական մարզեր՝ Կուրի և Արաքսի: Վերջիններս համընկնում են ֆիզիկաաշխարհագրական շրջանացման բարձր կարգի միավորներին: Շրջաններն առանձնացնում են հիմնականում ըստ Կուրի և Արաքսի խոշոր վտակների ջրհավաք ավազանների, որոնք ինն են՝ Դեբեդի, Աղստ-Միափորի, Ախուրյանի, Սևանի, Արարատյան, Ռոտսանի, Ողջիի, Մեղրիի և Արփայի: Իսկ ենթաշրջանները համընկնում են շրջանի գլխավոր գետի վտակների ջրհավաք ավազաններին, որոնք թվով երեսունհինգն են [5]:

Նկ. 1: Առավելագույն բացարձակ բարձրությունների (մ) քարտեզ:

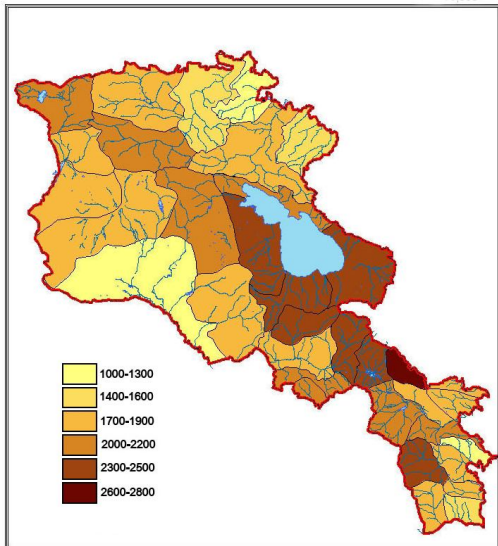
DEM ռաստրային ֆորմատին, որտեղ ռաստրի յուրաքանչյուր բջիջ իր մեջ կրում է համապատասխան ինֆորմացիա՝ վայրի բացարձակ բարձրությունը: DEM ռաստրային ֆորմատից ավտոմատ կերպով Spetial Analyst հավելվածի

Այնուհետև ըստ ենթաշրջանների կազմվել են վերը նշված ձևաչափական ցուցանիշների համապատասխան քարտեզները:

Քարտեզների կազմման համար ընտրվել է ArcGIS 9.2 ծրագրային փաթեթը՝ իր տարածական վերլուծության համար անհրաժեշտ ծրագրային հավելվածներով:

Առավելագույն բացարձակ բարձրությունների քարտեզը կազմվել է 1:500 000 մասշտաբի տեղագրական քարտեզների հիման վրա: Սկզբում ստեղծվել են հիմնական քարտեզագրական շերտերից բարձրաչափությունը, որը ստացվել է տրիանգուլյացիոն մեթոդով ArcGIS 9.2 3D Analyst հավելվածի միջոցով: Այնուհետև վերջինից անցել ենք

Zonal Statistics գործողության միջոցով ստացել ենք առավելագույն բացարձակ բարձրությունները ըստ գեոէկոլոգիական շրջանների (նկ. 1):

Նկ. 2: Տիրապետող բացարձակ բարձրությունների (Վ) քարտեզ:

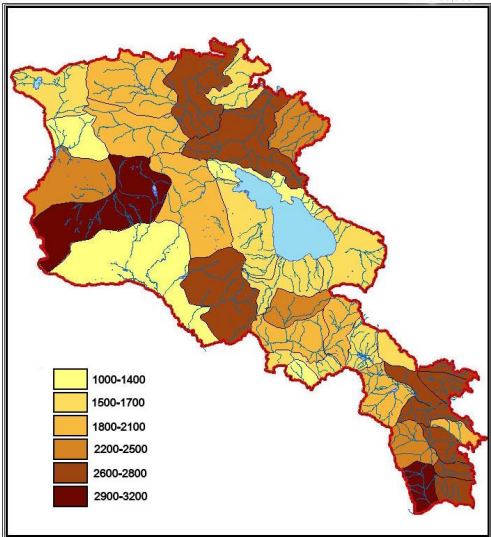
Տիրապետող բացարձակ բարձրությունների և հարաբերական բարձրությունների քարտեզները ևս ստացել ենք DEM ռաստրային ֆորմատից Spetial Analyst հավելվածի Zonal Statistics գործողության միջոցով ավտոմատ ռեժիմում: Առաջին քարտեզի դեպքում յուրաքանչյուր շրջանի սահմաններում համակարգիչը հաշվում է բոլոր բարձրությունների մակերեսները և միջինացնելով՝ որոշում տիրապետող բարձրությունները (նկ. 2), իսկ երկրորդի դեպքում՝ առավելագույն և նվազագույն բարձրու-

թյունների տարբերությունը և միջինացնելով՝ որոշում միջին հարաբերական բարձրությունները (նկ. 3):

Մակերևույթի հորիզոնական միջին մասնատվածության և խորքային միջին մասնատվածության քարտեզները ստացել ենք ՀՀ ազգային առևտրի

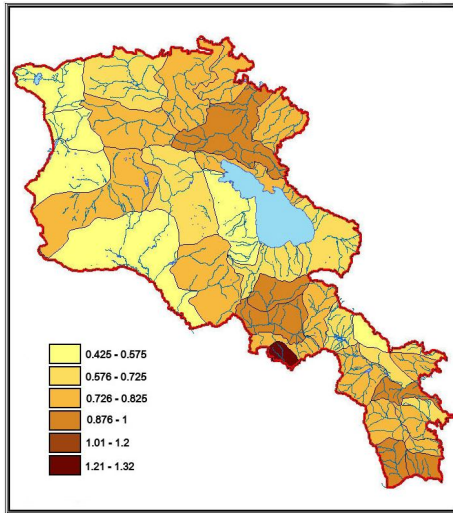
«ՀՀ հորիզոնական մասնատվածություն» և «ՀՀ խորքային մասնատվածություն» քարտեզների հիման վրա: Համակարգիչ մուտքագրելուց ու թվայնացնելուց և ռաստրի վերածելուց հետո Spetial Analyst հավելվածի Zonal Statistics գործողության միջոցով ավտոմատ ռեժիմում ստացել ենք յուրաքանչյուր գեոէկոլոգիական շրջանի համար միջինացված հորիզոնական և խորքային մասնատվածությունները (նկ. 4 և 5):

Մակերևույթի տիրապետող թեքությունների քարտեզի ստացման համար նախ DEM ռաստրային ֆորմատից Surface Analyst գործողության միջոցով ստացել ենք ՀՀ մակերևույթի թեքությունների քարտեզը: Այնուհետև Spetial Analyst հավելվածի Zonal Statistics գործողության միջոցով ավտոմատ ռեժիմում ստացել ենք մակերևույթի տիրապե-

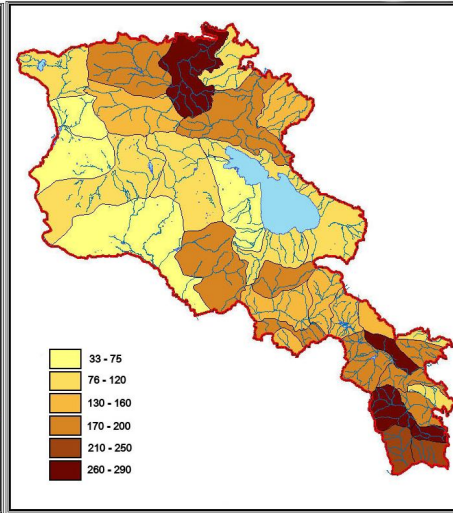

Նկ. 3: Հարաբերական բարձրությունների (Վ) քարտեզ:

տող թեքությունները ըստ գեոէկոլոգիական շրջանների (նկ. 6): Յուրաքանչյուր շրջանի սահմաններում համակարգիչը հաշվում է մակերևույթի տարբեր թեքություններ ունեցող տարածքների մակերեսները և միջինացնելով՝ ստանում յուրաքանչյուր գեոէկոլոգիական շրջանի մակերևույթի թեքությունները:

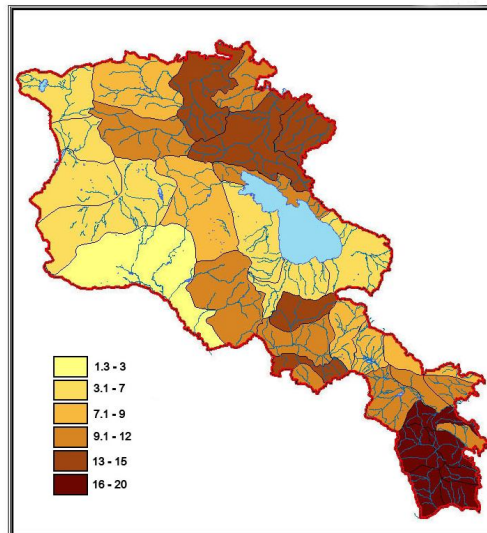

Նկ. 4: Մակերևույթի հորիզոնական միջին մասնատվածության ($կմ/կմ^2$) քարտեզ:

Նկ. 5: Մակերևույթի խորքային միջին մասնատվածության ($կմ/կմ^2$) քարտեզ:

Գեոէկոլոգիական ենթաշրջանների սահմաններում ռելիեֆի պայմանների որակական գնահատում կատարել ենք վերը նշված քարտեզների ձևաչափական ցուցանիշների հիման վրա՝ հիմքում դնելով մարդու բնակության և տնտեսական գործունեության համար համեմատաբար նպաստավոր պայմանները: Գնահատումը կատարել ենք առավելագույն բարձրությունների, տիրապետող միջին բարձրությունների, տիրապետող հարաբերական ցուցանիշների, մակերևույթի տիրապետող թեքությունների, մասնատման խորության և խտության քարտեզների քանակական տվյալների հիման վրա: Այդ քարտեզներում բոլոր 6 լեզենդների բաժանման սանդղակներով միջին քանակական տվյալները ընդունել ենք բավարար պայմաններ և տվել ենք 0 արժեքը, իսկ դրանից ցածր և բարձր քանակական տվյալները ընդունել ենք համապատասխանաբար լավ և վատ պայ-

Նկ. 6: Մակերևույթի տիրապետող թեքությունների (աստ.) քարտեզ:

մաններ 1 և -1 արժեքներով: Այնուհետև յուրաքանչյուր շրջանի ստացած արժեքների թվաքանական գումարի արդյունքները ընդգրկել ենք չորս խմբերի մեջ հետևյալ կերպ. արժեքների 0 արդյունքը ընդունել ենք բավարար պայմաններ, (-1)-(-4) և 1-4 արժեքները՝ համապատասխանաբար բավարար-վատ և բավարար-լավ պայմաններ, իսկ արժեքների 5-ից ավելի արդյունքը՝ լավ պայմաններ: Այդ մոտեցման կիրառմամբ պարզվել է, որ երկու գեոէկոլոգիական շրջան ստացել են վերը նշված ձևաչափական բնութագրիչների արժեքների 5 և 6 արդյունքները և, հետևաբար, ունեն լավ պայմաններ, 10 շրջաններ ստացել են արժեքների 1-4 միջակայքում ընկած արդյունքները՝ լավ-բավարար, ևս 10 շրջաններ՝ միայն 0 արժեքը՝ բավարար և 13 շրջաններ՝ արժեքների (-1)-(-4) միջակայքում ընկած արդյունքները՝ բավարար-վատ պայմաններ (տես աղյուսակը):

Ռելիեֆի ձևաչափական ցուցանիշների արժեքավորման և որակական գնահատման աղյուսակ

№	Գեոէկոլոգիական շրջաններ	Առավ. բարձր	Միջին բարձր	Հարաբ. բարձր.	Միջին թերուք	Մաս-նատ. խորուք.	Մաս-նատ. խտուք.	Արժեք-ների գումարը	Որակական գնահատ.
1	Փամբակ	0	0	0	0	0	0	0	բավարար
2	Լոռու ձոր	0	1	-1	-1	0	-1	-2	բավար.-վատ
3	Չորագետ	0	0	0	0	0	0	0	բավարար
4	Իջևան	0	0	-1	-1	0	0	-2	բավար.-վատ
5	Ոսկեպար-Այրում	1	1	1	0	0	1	4	լավ-բավար.
6	Միափոր	0	1	0	-1	0	0	0	բավարար
7	Գյումրի	1	0	1	1	1	1	5	լավ
8	Կարկաչան	-1	0	0	1	1	1	2	լավ-բավար.
9	Աշոցք	0	0	1	1	1	1	4	լավ-բավար.
10	Արմավիր-Արտաշատ	1	1	1	1	1	1	6	լավ
11	Մաստարա-Քաղսի	-1	0	-1	1	0	1	0	բավարար
12	Հրազդան	-1	0	0	0	1	1	1	լավ-բավար.
13	Երանոս-Ուրծ	-1	0	-1	0	0	0	-2	բավար.-վատ
14	Չկնագետ-Դրախտիկ	0	0	1	0	0	1	2	լավ-բավար.
15	Մասրիկ	-1	-1	1	1	1	1	4	լավ-բավար.
16	Արգիճի-Վարդենիկ	-1	-1	1	1	1	1	4	լավ-բավար.
17	Գավառ	-1	-1	1	1	1	1	4	լավ-բավար.
18	Եղեգնաձոր	0	0	0	0	0	0	0	բավարար
19	Եղեգիս	-1	-1	0	-1	0	0	-3	բավար.-վատ
20	Գնիշիկ-Գարբ	0	0	1	-1	0	0	0	բավարար
21	Ջերմուկ	-1	-1	0	0	0	0	-2	բավար.-վատ
22	Խնձորուտ	0	0	1	0	-1	0	0	բավարար
23	Գորիս	-1	1	-1	0	0	0	-1	բավար.-վատ
24	Եռաբլուր	-1	0	-1	0	1	-1	-2	բավար.-վատ
25	Իշխանասար-Ծղուկ	-1	-1	1	0	1	0	0	բավարար
26	Ակնադաշտ	0	-1	1	0	1	0	1	լավ-բավար.
27	Տաթև	-1	0	-1	-1	0	0	-3	բավար.-վատ
28	Անգեղակոթ	0	0	0	0	0	0	0	բավարար
29	Կապան	0	0	-1	-1	0	0	-2	բավար.-վատ
30	Քաջարան-Գեղի	-1	-1	0	-1	0	-1	-4	բավար.-վատ
31	Նորաշեն	0	1	0	0	1	1	3	լավ-բավար.
32	Ծավ	0	0	-1	-1	0	0	-2	բավար.-վատ
33	Մեղրի	-1	0	-1	-1	0	-1	-4	բավար.-վատ
34	Շվանիձոր-Նոնաձոր	0	1	-1	-1	0	-1	-2	բավար.-վատ
35	Հազարի վտակներ	-1	0	-1	0	1	1	0	բավարար

Այսպիսով, ձևաչափական ցուցանիշների հիման վրա ռելիեֆային պայմանների համալիր որակական գնահատումը արտահայտում է յուրա-

քանչյուր շրջանի սահմաններում դրսևորվող մակերևութային պայմանների ամբողջական պատկերը:

Բարսեղազրուքյան և գեոմորֆոլոգիայի ամբիոն

Ստացվել է 19.03.2009

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. **Симонов Ю.Г.** Морфометрический анализ рельефа. Москва-Смоленск, 1998, 270 с.
2. **Кружалин В.И.** Экологическая геоморфология суши. М., 2001, 175 с.
3. **Кружалин В.И.** Вестник Москов. ун-та. Сер. 5. География, 1997, № 4, с. 11–15.
4. **Манукян Н.В.** Эколого-геоморфологическая оценка территории (на примере Республики Армения). Сб. трудов: № 2 (81). Матер. Междунар. конф. «Актуальные проблемы географии горных регионов». Тбилиси, 2008, с. 110–112.
5. ՀՀ Ազգային ատլաս: Հատոր Ա (խմբ. Լ. Հ. Վալեսյան): Եր., 2008:

Н. В. МАНУКЯН

КАЧЕСТВЕННАЯ КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА УСЛОВИЙ РЕЛЬЕФА НА ОСНОВЕ МОРФОМЕТРИЧЕСКИХ ДАННЫХ ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКИХ РАЙОНОВ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Резюме

В статье рассматривается возможность качественной оценки условий рельефа на основе морфометрических данных. Приводятся примеры полученных в результате исследования карт, составленных с использованием ГИС-технологий.

Средние количественные данные шкалы легенды каждой из карт были приняты как благоприятные условия и обозначены нулем, а данные, расположенные выше и ниже, были приняты соответственно за 1 и –1. Полученные данные были суммированы и сгруппированы в четыре группы и была составлена соответствующая карта комплексной качественной оценки условий рельефа.

N. V. MANUKYAN

QUALITATIVE COMPLEX ESTIMATION OF RELIEF CONDITIONS ON THE BASIS OF MORPHOMETRICAL DATA OF GEOECOLOGICAL REGIONS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Summary

In the article the possibility of qualitative estimation of relief conditions on the basis of morphometrical data is considered. The examples received as a result of study of maps drawn up, using GIS-technologies are given.

The middle quantitative data of the scale of a legend of each map were taken as favourable conditions and marked by zero, and upstream and downstream data were taken correspondingly for 1 and –1. The received data were summed up and classified into four groups and the corresponding map of complex qualitative estimation of relief conditions was drawn up.

